

ARIFLERİN MENKİBELERİ İSİMLİ ESERDE MEVLÂNÂ'NIN BAZI AYET VE HADİSLER HAKKINDA YAPTIĞI TASAVVUFİ YORUMLAR

Sufic Interpretations of Mawlânâ on Some Verses and Hadith in The Sagas of the Arifs (Ariflerin Menkibeleri)

Cüveyriye İLTUŞ¹

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi : 27.10.2020
Kabul Tarihi : 03.05.2021
Yayın Tarihi : 22.06.2021

Özet

Eşref-i mahluk olarak yaratılan insan, halifelik makamına layık görülmüş ve bu makamın gereği olarak da sorumluluklar üstlenmiştir. İnsanın, üstlendiği mesuliyetleri hakkıyla yerine getirmesi ise, dinî hükümlere inanması, onlar hakkında bilgi edinmesi ve öğrendiklerinin mahiyetini idrak ederek hayata aktarması ile mümkündür. Bu nedenle, dinî hükümlerin kaynağı olan kutsal metinler, muhatapları tarafından bu çerçevede ele alınmıştır. Kur'an-ı Kerim de nüzulünden itibaren anlaşılmaya, yorumlanmaya ve tatbik edilmek suretiyle hayata aktarılmaya çalışılmıştır. Ayetlerin anlaşılması noktasında, büyük bir çaba gösterilmiş ve bu doğrultuda eserler meydana getirilmiştir. Aynı gayret, hadislerin anlaşılması noktasında da gösterilmiştir. Tasavvufun irfan yönünü temsil eden sûfiler de ayet ve hadisleri yorumlamışlar, böylece sûfi bakış açısıyla İslâm düşünce dünyasına, özgün yorumlar kazandırmışlardır. Onların bu yöndeki çalışmaları, tefekkür dünyasının gelişimine katkı sağlamıştır. Medeniyetler, dinî, toplumsal, kültürel, sanatsal, tarihî birikimini, sonraki nesillere sözlü ve yazılı bir şekilde aktarırlar. Toplum, menkabelerle kendi milli ve manevî değerlerini; sosyal kodlarını sonraki nesillere aktarmış ve böylece devamlılığını sağlamıştır. Bu anlamda sûfi menâkıbnâmeleri, döneminin dinî anlayış ve yaşayışını; içtimai, siyasal, ekonomik yapısını yansıtmakta ve içerisinde bu konularla ilgili çok yönlü tarihî veriler bulunmaktadır. Toplumun şekillenmesi, kültürel hafızanın oluşması ve muhafazasında önemli bir yer teşkil eden sûfi menâkıbnâmeleri, üzerinde ilmi bir yöntemle çalışıldığı takdirde birçok alana veri sağlayarak katkı sunmaktadır. Bununla birlikte tasavvuf ilmi açısından bu tür eserlerde sûfilerin hayatını konu edinen menkabelerin yanı sıra sûfilerin tasavvufî kavram ve konularla ilgili görüş ve düşünceleri; ayet ve hadisleri yorumlama tarzı ve açıklamaları hakkında bilgiler de yer almaktadır. Bu sebeple, sûfi menâkıbnâmelerinde ayet ve hadislerin sûfiler tarafından tasavvufî muhteva dahilinde yorumlanmasıyla ilgili malzeme bulmak mümkündür. Sûfilerin açıklamalarında istifade ettikleri bazı ayet ve hadislerin tasavvufî açıdan yorumları dikkat çekicidir. Bu nedenle bu çalışmada, tasavvuf tarihinde önemli iz bırakan ve etkisi çağları aşarak günümüze kadar devam eden sûfilerden olan Mevlânâ'nın (ö. 672/1273) bazı ayet ve hadislerle getirdiği tasavvufî yorumlar, Ahmed Eflâkî'nin (ö. 761/1360) Menâkıbü'l-ârifîn (Ariflerin Menkibeleri) adlı eseri özelinde ele alınmıştır. Eser, döneminin sosyal, siyasal, kültürel ve tasavvufî yaşamı, tefekkür dünyası hakkında zengin bilgiler ihtiva etmesi yönüyle önemi haizdir. Bu çalışmada, ayet ve hadislerin zâhiri anlamlarıyla Mevlânâ'nın bu ayet ve hadislerle getirdiği tasavvufî yorumları arasındaki ilişki üzerinde durulmuştur. Ayrıca bu yorumların tasavvufî kavramlarla irtibatı da ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf • Sûfi • Menâkıbnâme • Ariflerin Menkibeleri • Mevlânâ.

¹ Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, iltuscueveyriye@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4406-325X>

Giriş

Toplumlar, sosyal, kültürel, sanatsal birikimi ve sahip olduğu dinî değerleri sonraki nesillere miras olarak aktararak devamlılığını sağlarlar. Bu mirasın aktarılma yollarından biri de menkabelerdir. Menkabeler ilk etapta sözlü olarak aktarılırken sonrasında yazıya geçirilmeleriyle menâkıbnâmeler oluşmuştur. Bu mirasın devrettikleri arasında yer alan menâkıbnâmeler, tarihi ve sosyal hayata dair bilgiler ihtiva etmektedir.

Sûfi menâkıbnâmelerinde de sûfilerin hayatı, tasavvufî düşünceleri, toplumun tasavvufî yaşantısıyla ilgili bilgiler bulunmaktadır. Sûfi menâkıbnâmeleri, tasavvufî duygu ve düşüncenin oluşması, tasavvufun kitleler arasında yaygınlaşmasında etkili olan unsurlardan biridir. Menâkıbnâmelerden elde edilen veriler ilmî bir süzgeçten geçirilerek yeniden inşa edildiğinde menâkıbnâmeler başta tasavvuf olmak üzere farklı alan ve disiplinlere katkı sağlamaktadır. Sûfiler, tasavvufa dair duygu ve düşüncelerini ifade ederlerken referans olarak ayet ve hadislerle yer vermişler, bazı ayet ve hadisleri tasavvufî bakış açısıyla yorumlamışlardır.

Bu çalışmada kendi döneminden günümüze kadar çağları aşan mesajları ve yaklaşımlarıyla insanlar üzerinde etkili olan Mevlânâ'nın, ayet ve hadislerle getirdiği tasavvufî yorumlar, Mevlevîlik açısından önemli eserlerin başında gelen *Menâkıbü'l-ârifîn* (*Ariflerin Menkıbeleri*) adlı menâkıbnâme özelinde incelenmiştir. Bu çalışmanın amacı, Mevlânâ'nın ayet ve hadisler hakkındaki tasavvufî yorumlarıyla bu ayet ve hadislerin zâhiri anlamları arasındaki ilişkiyi tespit etmektir. Diğer bir amaç ise bu ayet ve hadislerin yorumlandığı tasavvufî çerçeveyi ortaya koymaktır.

Bu çalışmada, işârî/tasavvufî yorum ve menâkıbnâmeler hakkında bilgi verilmiş sonra ise eserin sahibi Ahmed Eflâkî'nin (ö. 761/1360) hayatına, çalışmaya konu olan *Menâkıbü'l-ârifîn* (*Ariflerin Menkıbeleri*) isimli eserin özelliklerine değinilmiştir. Çalışmada Mevlânâ'nın bazı ayet ve hadislerle ilgili tasavvufî yorumları ele alınarak kendi eserlerinden de faydalanmak suretiyle incelenmiştir.

1. İşârî/Tasavvufî Yorum

Sözlükte “bir nesneyi gösterme; bir anlamı üstü kapalı bir şekilde ifade etme, dolaylı ve kinayeli bir sözle anlatma”¹ gibi manalara gelen işaret, tasavvufta “maksadı söz aracılığı olmadan başkasına bildirme; ibareyle anlatılamayan, yalnızca ilham, keşf gibi yollarla elde edilmiş bilgi ve sezgi sayesinde anlaşılabilir kadar gizli olan mana”² şeklinde tanımlanmıştır.

İlk dönem tefsir faaliyetleri de dahil olmak üzere, günümüze kadar süregelen Kur'an'ı anlama ve yorumlamaya yönelik çalışmalar; kimi zaman Kur'an'a muhatap olan kimsenin

¹ İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemu'l-vasit* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1986), 125; Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed Seyyid Şerif el-Cürcânî, *Mu'cemu't-ta'rifât* (Mısır: y.y., 1308), 22.

² Ebü Bekr Muhammed b. İbrâhim el-Buhârî el-Kelâbâzî, *et-Ta'arruf li mezhebi ehli't-tasavvuf* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1960), 60.

kişisel istifadesini yansıtan istihraçlar olarak karşımıza çıkar. Daha çok hususî, kalbî, ilhâmî ve zevki bakış açılarını yansıtan bu tür tefsirlerin tarihsel süreç içerisinde çoğunlukla sûfiler tarafından yapıldığı görülmektedir.³ Bu tür tefsirler, Kur'ân'ın zâhirinden başka, tasavvuf erbabına malum olan ve zâhirî manaya ters düşmeyen⁴ yorumlardır. Tasavvufî düşünceyi diğer disiplinlerden farklı kılan en önemli hususlardan birisi kuşkusuz işârî tefsirlerdir. Daha çok tefsir ilminde yaygınlık kazanmakla birlikte, hadiste de azımsanmayacak derecede işârî yorum örnekleri bulunmaktadır.⁵

Mutasavvıflar İslam ilimlerine zahirî his ve akıldan başka kalp, rûh, sır, hafî gibi bâtinî kuvveleri kullanarak yaklaşma yoluna gitmişlerdir. Bu da diğer ilimlerde ve özellikle âyet ve hadislerin işârî olarak yorumlanmasında kendisini göstermiştir.⁶ Böylece onların âyet ve hadisleri yorumda; gramer, dilbilim, rivâyet kanunları, tefsir kuralları yanında, insanın iç dünyasını da düşünerek, içe dönük ve işârî karakterli açıklama ve o yolla netice alma yöntemini de benimsedikleri anlaşılmaktadır.⁷ Sûfilerin bu anlayışında ayetlerin zâhirî anlamları gözetilmekle birlikte kalplerine doğan işâret ve ilhamlar da te'vilin rotasını belirlemiştir.⁸

İşârî yorumun, geçerli ve kabul edilebilir olmasının şartları: İşârî mananın ayetin zâhirindeki şer'î veya akli hükmü iptal etmemesi, bir başka yerde bu mananın doğruluğuna dair bir delil bulunması, bu manaya şer'î ve akli muarızın bulunmaması ve bâtinî mananın tek mana olduğunun ileri sürülmemesidir.⁹ Bir âyete verilen işârî anlamın, özelde o âyetin, genelde bütün âyetlerin sarahatine aykırı olmaması ve Kur'an'la çelişmemesi en önemli şarttır denilebilir.¹⁰ Bununla beraber, kalbe gelmesi mümkün olan ilhâmâtın ne derece sâdik ve müstakim olduğu yine Kur'ân ve Sünnet mizanından geçirilerek test edilmelidir.¹¹

2. Menâkıbnâmeler ve Özellikleri

Arapça “menkabe” kelimesinin çoğulu olan “menâkıb” kelimesi, bir insanın fazilet, hüner ve meziyet gibi övünülecek vasıflarını dile getirir.¹² Tanınmış kişilerle ilgili hikâyeler veya haberler¹³ aynı zamanda bu tanınmış zatlardan bahseden risâle-i medhiyye¹⁴ gibi manalara da gelmektedir. Tarikat kurucularının, mezhep imamlarının, kahramanlık sahibi diğer önemli dinî ve millî şahsiyetlerin hayat hikâyelerini, mücadelelerini, kerâmetlerini,

³ Yunus Emre Gördük, *Tarihsel ve Metodolojik Açıdan İşârî Tefsir* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2013), 16-17.

⁴ Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn* (Beyrut: Dâru'l-Kalem, ts.), 2/352.

⁵ Necmeddin Şeker, “Hadis Şerhçiliğinde Farklı Bir Gelenek İşârî Yorum”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23 (2014), 128.

⁶ Halil Baltacı, “Necmeddin Dâye'nin Bahru'l-Hakâik Adlı Tefsirinde İbâdetlere Dair Bazı İşârî Yorumlar”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/20 (2011), 209.

⁷ Ahmet Yıldırım, “Hadisleri Anlamada İşârî Yorum”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/13 (2004), 22.

⁸ Sami Kılınçlı, “İşârî Te'vil ve Kuşeyri'nin Cihad ve Kıtâl Ayetlerini Yorumlama Yöntemi”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (2017), 119.

⁹ Osman Nuri Küçük, “İşârî Yorumun İmkânı ve Geçerlilik Şartları”, *Tasavvuf El Kitabı*, ed. Kadir Özköse (Ankara: Grafiker Yayınları, 2014), 89.

¹⁰ Gördük, *Tarihsel ve Metodolojik Açıdan İşârî Tefsir*, 132.

¹¹ Gördük, *Tarihsel ve Metodolojik Açıdan İşârî Tefsir*, 72-74.

¹² Ebû't-Tâhir Mecdüddin Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Firûzâbâdî, *Kâmûsü'l-muhît ve okyânüsü'l-basît* (*Kamus Tercümesi*), çev. Ahmed Asım Cenânî Ayntâbî (İstanbul: y.y., 1304), “menkabe”, 1/691.

¹³ Mehmet Kanar, *Kanar Osmanlı-Türkçe Sözlüğü* (İstanbul: Say Yayınları, 2008), “menâkıb”, 560.

¹⁴ Şemseddin Sâmî, *Kamûs-ı Türkî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2007), “menâkıb”, 1420.

olağanüstü hallerini ortaya koyma amacıyla yazılmış mensur eserlere¹⁵ menâkıbnâme denilmektedir. Menâkıbnâmeler, sözlü gelenek ve yazılı kaynakların derlenmesiyle oluşturulan anonim veya müellifi belli eserlerdir.¹⁶

Yazıldıkları devrin bir nevi dinî, içtimâî, rûhî ve siyasî panoraması mahiyetinde olan¹⁷ evliyâ menkabelerine ait olarak gerek Hıristiyan âleminde gerekse İslâm dünyasında eskiden beri birçok eserler yazıldığı, Müslüman ve Hıristiyan birçok milletlerin edebiyatlarında bu cins eserlerin adeta husûsî bir edebî tür teşkil ettiği malumdur.¹⁸ Tasavvuf tarihi açısından da menâkıbnâmelerin önemi oldukça büyüktür. Menâkıbnâmeler, genellikle tasavvuf tarihinde sûfilerin izhar ettikleri kerâmetleri anlatan eserler olmakla beraber, bu tür eserlerde ele aldıkları sûfinin hayatıyla ilgili bol malzeme bulmak mümkündür.¹⁹ Bu durum, menâkıbnâmelerin içerik itibarıyla zenginliğini de göstermektedir.

Menâkıbnâmelerin, bir tarikata mensup müridlerin yetişmesini sağlamak, tarikatın birlik ve bütünlüğünü tesis etmek, velînin ve tarikatının adını duyurmak gibi sebeplerle yazıldığı ifade edilmektedir. Menâkıb, tarikatın üyesi olan mühim bir kişi ya da bir derviş tarafından kaleme alındığı gibi halk arasında anlatılan menkabelerin tertip ve tasnifiyle de yazılı hale gelmektedir.²⁰ Bu eserlerin yazımında birinci kaynak, eğer velînin yaşadığı devirde ve muhitte yaşamış ise yazarın kendisidir. Böyle bir durum söz konusu değil ise o zaman sözlü gelenek, tarih ve diğer menâkıb kitapları gibi yazılı kaynaklar ya da velînin türbesi, kitâbesi, eşyaları, eseri gibi tarihî vesikalar menâkıbnâmelerin yazımında kaynak oluşturur.²¹

Mistik muhayyile, mutasavvıfların kimliklerini çoğunlukla olduğundan farklı bir şekilde takdim eder. Fakat, aklın prensipleri, insan psikolojisi, sosyal psikoloji, tarih şuuru, cemiyete hâkim olan kanunlar gibi esaslardan yola çıkanlar, bu tür menâkıbnâmelere dayanarak, yazıldığı döneme ait tarihî, içtimâî, dinî ve insanî gerçekleri tespit ve teşhis edebilirler. Bununla birlikte nihaî ve doğru tespitlere ulaşmak için, olayları mistik muhayyile ve tasavvufun kendi mantığına göre değerlendirilmesinin şart olduğu unutulmamalıdır.²² Bahsi geçen durumlar göz önünde bulundurulduğu takdirde, araştırmalardan daha objektif değerlendirme ve sonuçlar elde edilebilir.

¹⁵ Abdurrahman Güzel, *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2006), 121-22. Ayrıca bk. Süheyla Çelik, *Ariflerin Menkabeleri'ndeki "Kul ve Mürid" Olma ile İlgili Rivayetlerin Tahlili* (Niğde: Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011).

¹⁶ Ömer Faruk Teber, "Dini Edebi Metinler Olarak Menâkıbnâmelerin İslam Tasavvufundaki Önemi Hoca Ahmed Yesevî Menâkıbnâmeleri Örneği", *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2/1 (Özel sayı), (2016), 365-366.

¹⁷ Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menkabeleri*, çev. Tahsin Yazıcı (İstanbul: Kocabıç Yayınları, 2011), 11.

¹⁸ Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usûl* (İstanbul: Enderun Yayınevi, 1985), 48.

¹⁹ Konuyla ilgili ayrıca bk. Yusuf Gökalp - Hatice Teber, "Risâle-i Su'âl-i Hırka, Risâle Der Beyân-ı Kemer ve Risâle Der Beyân-ı Post İsimli Bektâşî Metinlerinde Dinî-Tasavvufî Semboller", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/2 (2016), 77-91.

²⁰ Ömer Faruk Teber, *Balkanlar'da Bâbâgân Koluna Ait Bir XIX. Yüzyıl Bektâşî Erkânâmesi* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2012), 15.

²¹ Emine Seval Yardım, *Menkıbe ve Menâkıbnâmelerle İlgili Eserler İçin Açıklamalı Bir Bibliyografya Denemesi (1928-1998)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999), 4.

²² Mustafa Aşkar, *Tasavvuf Tarihi Literatürü* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2006), 191.

Tarihsel süreçte menâkıbnâmeler, sözlü bir gelenek halinde gelişerek 13. yüzyıldan sonra yazıya geçirilmeye başlanmıştır.²³ Menkabeler yazıya aktarılma sırasında hem dil ve üslup hem de yapı yönünden bazı değişikliklere uğramıştır. Menkabeler günlük konuşma dilinde ve mensur şekilde teşekkül etmiştir. Ancak menkabelere, yazıya aktarıldıkları sırada manzum parçalar eklenebilir ya da menkabe tamamen manzum olarak kaleme alınabilir. Bu bağlamda menâkıbnâmelerin bazıları mensur, bazıları manzum, bazıları da manzum ve mensur karışık şekildedir.²⁴ Menkabelerde asıl verilmek istenen şey, olaylar değil bu olayların ardındaki mesajlar ve ahlâkî muhteva²⁵ olduğu için menâkıbnâmeler, her türlü üslup ve edebî kaygıdan uzak²⁶ olarak oluşturulmuştur.

Menkabeler, Türk dilinin gelişimi ve değişimi hakkında bize bilgiler de vermektedir. Yazılan her menkıbevi eser döneminin dil ve üslup özelliklerini bünyesinde barındırmaktadır. Bu eserlerde geçen kelimelerin yapısı, telaffuzu ve kullanıldıkları bağlam Türk dilinin zaman içerisinde geçirdiği dönüşümü ortaya koyma noktasında önemlidir.²⁷

3. Ahmed Eflâkî (ö.761/1360) ve Menâkıbü'l-ârifin (Ariflerin Menkabeleri) İsimli Eseri

Mevlâna Celâleddin-i Rûmî ve tarikatı hakkında bilgi veren temel kaynaklardan biri sayılan *Menâkıbü'l-ârifin* adlı eserin yazarı Ahmed Eflâkî'nin adı, doğum yeri, doğum tarihi ve ailesi hakkında adı geçen eseri dışında eski kaynaklarda bir bilgi yoktur.²⁸

XIV. Yüzyıl Tekke Şiiri'nin, önemli temsilcilerinden biri olan Eflâkî Dede'nin asıl adı Ahmed Şemseddin Eflâkî el-Ârifî'dir.²⁹ Daha çok Eflâkî nispesiyle tanınır. Ârifî nispesi ise Mevlânâ'nın oğlu Ulu Ârif Çelebi'ye intisabından gelmektedir.³⁰

Mevlânâ'nın oğlu Ulu Ârif Çelebi'ye (ö. 1316) intisap ederek ölümüne kadar yanından ayrılmayan Eflâkî, onun Azerbaycan ve Anadolu seyahatlerine katıldı. Şeyhinin isteği üzerine *Menâkıbü'l-Ârifin*'in ilk şekli olan *Menâkıbü'l-ârifin ve merâtibü'l-kâşifin* adlı eserini yazdı. Eflâkî, 761/1360 tarihinde vefat etmiştir.³¹

Menâkıbü'l-ârifin'de Mevlânâ ve etrafındakiler hakkında olduğu kadar Anadolu'nun o dönemdeki tarihî, dinî, içtimâî ve iktisadî durumuna dair çok önemli bilgilerin verildiği görülmektedir.³² Çalışmaya konu olması yönüyle eserde Mevlânâ ayetleri açıklarken, onlarla verilmek istenen ders ve hikmetleri etkili bir şekilde vurgular.³³

²³ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1995), "Menâkıbnâme", 365-366.

²⁴ Mehmet Kaplan, *Tip Tahlilleri: Türk Edebiyatında Tipler* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 8. Basım, 2011), 113.

²⁵ Erol Güngör, *İslâm Tasavvufunun Meseleleri* (İstanbul: Ötügen Neşriyat, 1984), 105.

²⁶ Ahmet Yaşar Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992), 32-33.

²⁷ Şerife Gül Zengin, *Sürelî Yayınlardaki Menkabelerle İlgili Çalışmaların Açıklamalı Bibliyografyası (1928-2017)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 18.

²⁸ Veyis Değirmençay, "Menâkıbu'l-Ârifin'de Erzurum", *Doğu Esintileri* 6 (Ocak 2017), 217-218.

²⁹ Feridun Nâfiz Uzluk, "XIV. Yüzyıl Mevlevî Şairlerinden Eflâkî Dede'nin 600. Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Ahmet Eflâkî Dede", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1961* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1962), 276.

³⁰ Tahsin Yazıcı, "Ahmed Eflâkî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/62.

³¹ Yazıcı, "Ahmed Eflâkî", 2/62.

³² Tahsin Yazıcı, "Menâkıbü'l-ârifin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/114-115.

³³ Yasin Pişgin, "Mevlânâ'nın Mesnevi'sinde İşâri Tefsir Örnekleri", *Turkish Studies* 11/17 (2016), 569.

4. Ariflerin Menkıbelerinde Mevlânâ'nın Bazı Ayetler Hakkında Yaptığı Tasavvufi Yorumlar

Menâkıbü'l-ârifîn (Ariflerin Menkıbeleri)'nde ayet ve hadislerin tasavvufi muhteva dahilinde yorumlanmasında tahkiye, benzetme, temsil metotlarının kullanıldığı görülmektedir. Bu metotlar sayesinde soyut konular veya verilmek istenen mesajlar insan zihnine ve kalbine etkili bir şekilde yerleştirilmektedir. Eser ağırlıklı olarak mensur olmakla birlikte nazım içeren anlatımlar da mevcuttur. Anlatımlarda ayet ve hadisler çok sık kullanılmış olmakla birlikte bunların bir kısmı tasavvufi yorum içermektedir.

Çalışmanın bu bölümünde, Mevlânâ'nın bazı ayetler hakkında yaptığı tasavvufi yorumlarla bu ayetlerin zâhirî anlamları arasındaki ilişki ele alınmıştır. Mevlânâ'nın bazı ayetlerle ilgili tasavvufi yorumları şu şekildedir:

قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ لَا تَقْتُلُوا يُوسُفَ وَأَلْقُوهُ فِي غَيَابَتِ الْجُبِّ يَلْتَقِطُهُ بَعْضُ السَّيَّارَةِ لِنُكْتُمَ قَاعِلِينَ

“Onlardan biri, ‘Yusuf’u öldürmeyin, eğer mutlaka yapacaksınız, onu kör kuyunun dibine bırakın. Nasıl olsa gelip geçen kervanlardan biri onu bulup alır’ dedi.³⁴

Bir âlim, münakaşadan hoşlanan bir öğrencisiyle birlikte Mevlânâ'yı denemek amacıyla onun yanına gelmişlerdir. Mevlânâ onları güzel bir şekilde bilgilendirdikten sonra fakih ile nahivci arasında geçen, nahivcinin derin bir kuyuya düşmesi ve ordan kurtulma çabasından söz eden, benlik iddiasından, kendini üstün görmekten vazgeçilmesi gerektiği mesajını veren bir hikâyeden söz etmiştir. Mevlânâ, bu hikâyeden yola çıkarak nefis ve enaniyet konusundan bahsetmiş ve anlatımında, ayette yer alan “kör kuyu” ifadesine yer vererek, nefsi kör bir kuyuya benzetmiştir. Nefis konusunu açıklarken cesaretiyle bilinen Hz. Hamza örneğini vermiştir. Hz. Hamza, İslâm dinini seçerken bu dine karşı olan tereddütünü izale ederek cesaret örneği göstermiş, İslâm dininin mensubu olmayı tercih etmiş ve böylece hidayete mazhar olmuştur. Mevlânâ'ya göre, cesaret duygusu, enaniyet/bencillik duygusuna sebebiyet vermemelidir. Bu nedenle nefsin esaretinden ve enaniyet adlı karanlık kuyudan çıkılamazsa yeryüzünün geniş ferahlığına ulaşamaz ve iç huzuruna kavuşamaz.³⁵

“...Kör kuyunun dibi...”³⁶ ayeti zâhirî anlamına göre Hz. Yusuf'un kardeşleri tarafından atıldığı kuyudan bahseden bir ayettir. Zemahşerî (öl. 538/1144) ayette geçen “Ğayâbe” ifadesinin, kuyunun derinliği, gözle görülmeyen kısımları, karanlık dehlizi olduğunu ifade eder.³⁷ İbn Acibe (öl. 1224/1809) mezkûr ayeti, öncesindeki ayetle birlikte tasavvufi açıdan şöyle yorumlar: “Eğer kalbinin yalnızca sevgiliye yönelip onu yakîn seviyesinde tanımak istersen kalbindeki arzuları bertaraf edip basîretini mâsivâdan çevir. Böylece onun zâtının nûrlarını ve cemâlinin sırlarını görürsün. Ona göre, kardeşleri hakikatte Yûsuf'a iyilik

³⁴ Yûsuf 12/10.

³⁵ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, 138-139.

³⁶ Yûsuf 12/10.

³⁷ Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki ğavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fî vucûhi't-te'vil: Keşşâf Tefsiri*, çev. Muhammed Coşkun vd. (İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016), 3/538.

yaptılar. Çünkü bu sebeplerle Hz. Yûsuf saltanat ve izzete ulaştı.³⁸ *et-Te'vilâtü'n-necmiyye*'de ise bu âyetin önceki ayetle birlikte işârî mânâsı; "Hevâ bıçağıyla Yûsufu öldürün veya onu beşeriyete terkedin" şeklinde verilmiş, kalbin katili hevânın, kalp için öldürücü bir zehir olduğu zikredilmiştir. Beş duyu organını temsil eden zâhirî hislerin ve nefis de dahil olmak üzere altı bâtinî kuvvetin hevâ bıçağıyla Yûsuf'u temsil eden kalbi öldürmeye çalıştığı şeklinde yorumlanmıştır.³⁹ Mevlânâ bu ayeti, "nefis" konusu bağlamında ele alarak yorumlamıştır. Hz. Yusuf kuyuya atılmış, çıktuktan sonra ise refaha kavuşmuştur. İnsan da nefsin enaniyet adlı kör kuyusundan, Hz. Hamza misali cesaret göstererek kendini kurtarırsa saadete kavuşur. Nefis, tezkiye ve terbiye edilmediği müddetçe insanın önünde engel teşkil eder. Çünkü nefis, insanın karanlık ve derin yönünü ifade eder. İnsan, manevî yönden ilerlemesinin önündeki nefis engeliyle mücadele etmeli ve kazanmalıdır. Bu engel aşıldığında ise ferahlığa ve selâmete ulaşılır. Bahse konu ayetin zâhirî manası çerçevesinde fakat tasavvufî muhtevaya sahip olan "nefis-enaniyet" konularında yorumlandığı görülmektedir.

يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً

"Ey tatmin edilmiş olan nefis. Sen O'ndan, O da senden hoşnut olarak rabbine dön."⁴⁰

Mevlânâ, yanında bulunan arkadaşlarına, boyunlarında asılı hamaili (muskası) bulunan develeriyle birlikte hac görevini yerine getirmek için Kâbe'ye giden hacıların hikayesinden bahsetmiştir. Bu hikâyeden yola çıkarak Mevlânâ, dünyayı bir deveye ve dünyadaki yönetici ve zâhirî ilimlerle meşgul olan âlimleri de hac kafilesine benzetmiştir. Devenin boynunda asılı olan ve onu koruyan hamail ise mana erleri/velilerdir. Hamail oldukça deve güven içinde yoluna devam eder. Bu dünyada da veliler oldukça, yöneticiler ve zâhirî ilimlerle meşgul olan âlimler güven içindedirler. "Ey tatmin edilmiş olan nefis. Sen O'ndan, O da senden hoşnut olarak rabbine dön"⁴¹ ayetinin hükmüne göre veliler dünyadan ayrılarak rabbine kavuşursa insanlar nasıl hareket edeceğini, ne yapacaklarını bilemezler.⁴²

Ayetin zâhirî anlamında, nefis-i mutmainne ve kâmil mü'minden bahsedilmektedir.⁴³ Râzî'ye göre itminân, istikrar ve sebatır.⁴⁴ Zemahşeri'nin ifadesine göre ayette geçen "itminân eden kişi" ifadesi, hiçbir korku ve hüznün kendisini tedirgin etmeyeceği emin kişi, imanlı kişidir. Yahut şaibesiz imanın verdiği rahatlıkla sükûnete ermiş, şüphenin mustarip kılmadığı; (bulduğu) gerçeğe yatışmış olan kişidir.⁴⁵ İsmail Hakkı Bursevî ise ayeti şöyle yorumlamıştır: Nefsin huzur duyması, insan nefsinin, gayelerin gayesine ulaşmasıyla, yakîni

³⁸ İbn Acibe Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed, *Bahrü'l-medid fi tefsiri'l-Kur'âni'l-mecid*, thk. Ahmed Abdullah el-Kureşi Raslan (Kâhire: y.y., 1999), 2/576.

³⁹ Ebû Bekr Necmüddin-i Dâye Abdullah b. Muhammed er-Râzî, *et-Te'vilâtü'n-necmiyye*, thk. Ahmed Ferid Mezîdi (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009), 3/309- 310.

⁴⁰ el-Fecr 89/27-28.

⁴¹ el-Fecr 89/27-28.

⁴² Eflâki, *Ariflerin Menkübeleri*, 140.

⁴³ Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: DİB Yayınları, 2012), 5/621-622.

⁴⁴ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, haz. Ahmet Altıntepe-Kul Sadi Yüksel (İstanbul: Emir Yayıncılık, 1997), 8/61.

⁴⁵ Zemahşeri, *el-Keşşâf*, 6/1300.

mârifeti ve şuhûd makamını elde etmesiyle mümkündür. İnsan nefsi, Allah'ı zikretmek suretiyle itminân makamına ulaşır. “Rabbi'ne dönmek” O'nun vadettiği ikram ve elde edilecek yakınlıktır. Allah'ın has kullarının, sâlihlerin zümresine dahil olmak mutluluk vesilesidir.⁴⁶

Mevlânâ ise ayeti tasavvufî muhtevaya sahip olan “velilik” kavramı doğrultusunda yorumlamıştır. Mevlânâ'nın bu yorumunda halkı temsil eden yöneticiler, ilmi temsil eden âlimler ile irfanı temsil eden velilerin bir bütünün parçaları olduğu ifade edilmektedir.

Tasavvufta nefis, ruhun asıl fonksiyonunu icra edememesi durumuna denir. Mutasavvıflar nefsi, ruha olan uzaklığına göre yedi dereceye ayırmışlardır.⁴⁷ Nefs-i mutmainne, nefsin dördüncü mertebesi olarak kabul edilmektedir. Bazı kaynaklarda ise üçüncü mertebeye de zikredilir. Kemal derecelerinin başlangıcıdır.⁴⁸ Hiçbir şüphe ve tereddüt taşımadan, itminân-ı kalple Allah'ı Rab kabul edip, O'nun peygamberlerinin getirdiği dini de hak din bilerek Allah'a teslim olan ve O'na ulaşan insanın nefisine denir.⁴⁹

Mevlânâ *Divân-ı Kebîr* isimli eserinde söz konusu ayeti şu şekilde yorumlamıştır: “Ey nefis-i mutmainne, Hakk sıfatlarına bürün. İşte ağır ve değerli elbiseler şuracıkta. Ne vakte dek şu yırtık pırtık hırkayı (vücudu) giyip duracaksın.”⁵⁰ “O halde hesaba sığmayan, kıyaslanmasına imkân bulunmayan o kimya kime dokunursa ‘İrci’ (geri dön)’ buyruğu ile hemen onu altın haline sokar.”⁵¹ Mevlânâ, insanın vücudunun/nefsinin telkin ettiği hevâ ve heveslerden kendini kurtarması ve Hak sıfatlarıyla kalbini ve ruhunu süslemesi gerektiğinden bahseder. Nefsini terbiye ettiğinde huzurlu bir şekilde rabbine dönecektir. Mevlânâ bu eserinde ayeti zâhiri anlamına uygun bir şekilde ve tasavvufta tezkiye edilmesi gereken yönüyle merkezî öneme sahip konularından olan nefis ve nefsin türlerinden nefis-i mutmainne konusu çerçevesinde yorumlamıştır.

Mevlânâ *Mesnevî*'de ise “Dış yüze bakarsan insanın suretini görürsün. Bu dünyada çeşitli renklerde, çeşitli diller konuşan insanlar görürsün. Allah ‘Rabbine dön’ diye buyurdu. Rabbine dönmek, insanın kendi içine dönmesi, insanın kendi içinde bulunan insandan başkasını, Hakk'ı bulması, görmesi demektir”⁵² şeklinde ayeti izah etmektedir.

وَاللّٰهُ الْعَزِيزُ الرَّسُوْلُ وَالْمُؤْمِنِيْنَ

“Asıl güç ve izzet Allah'ındır, rasûlünüdür, mü'minlerindir.”⁵³

Hz. Ali, sabah namazına gitmek için evinden çıktıktan sonra, yolda önünden giden bir Yahudi ihtiyara rastlamış ve ona saygı göstererek onun önüne geçmemiş, neticesinde sabah

⁴⁶ İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân Tefsîri* (İstanbul: Damla Yayınevi, 2012), 10/37-38.

⁴⁷ Halim Gül, *Mesnevî'de Kur'ânî Referanslar ve Kur'ân Ayetlerine Getirilen İşâri Yorumlar* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003), 127.

⁴⁸ Zafer Erginli vd., *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kelam Yayınları, 2006), 768.

⁴⁹ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, *İhyâ-u ulumi'd-dîn* (Beirut: Dâru'l-Erkam, 1998), 3/4.

⁵⁰ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Divân-ı Kebîr*, haz. Abdülbâki Gölpinarlı (Ankara: K.B. Yayınları, 2000), 1/343.

⁵¹ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, 2/420.

⁵² Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî-i Şerîf*, haz. Amil Çelebioğlu (İstanbul: MEB Yayınları, 2000), 2/2102.

⁵³ el-Münâfikûn 63/8.

namazının ilk rekatına yetişememiştir. Fakat yaşlı bir insana olan hürmetinden dolayı ilk rekâtın sevabına nail olmuştur. Mevlânâ, yanında bulunanlara bu rivâyeti anlatmış ve ömrünü Allah yoluna adanmış, Allah'ın razı olduğu mana erlerinin sohbetine devam edilmesini tavsiye etmiştir. Hakk'ın rızasını kazanan mana erlerinin “*Asıl güç ve izzet Allah'ındır, rasûlünüdür, mü'minlerindir*”⁵⁴ ayetinde buyurulduğu gibi lütuflara mazhar olacağını belirtir. Mevlânâ bir mürşide ulaşmak ve ondan istifade etmekten yani mürşid-mürîd ilişkisinden söz etmiştir. Ayrıca tasavvufta önem verilen iletişim yollarından biri olan sohbet konusundan ve mürşidin sahip olması gereken özelliklerden de bahsetmiştir. Bu özellikler şeriat ve tarikat yolunda olmak, bu yolda tecrübe sahibi olmak, Allah aşkıyla dolu olmak ve Hak yoluna sadık kalmaktır.⁵⁵

Bu açıklamalarda yer verilen ayet, zâhirî anlamı itibarıyla, siyak-sibakıyla birlikte göz önünde bulundurulduğunda münafıklardan bahsetmektedir. Ayette geçen “izzet” kavramı münafıklar için kaba kuvvete dayalı üstünlük; Allah, peygamber ve müminler için ise gerçek saygınlığı ifade etmektedir.⁵⁶ Kuvvet, hakiki galibiyet, haysiyet Allah'ın ve O'nun aziz eylediği kimselerindir ki onlar da Allah'ın Rasûlü ve hâlis mü'minlerindir. Sühreverdî'ye göre izzet, insanın kendi nefsinin hakikatini tanınması ve onu acele kısmetler için hakarete düşürmeyip kerim ve kıymetli tutmasıdır. Kibir, insanın kendini bilmemesidir.⁵⁷ Kuşeyri'nin (öl. 465/1072) izahına göre Resûlullah ve mü'minlerin izzeti ve şerefi, yaratma ve sahibi olma cihetiyle Allah'a aittir. Allah'ın izzeti, O'nun ezeli bir sıfatıdır.⁵⁸ Elmalılı Muhammed Hamdi (öl. 1942) bu ayette mü'minlerin, yani nifak eserlerinden uzak olan hâlis mü'minlerin, izzet şerefiyle mümtaz kılındığını belirtir.⁵⁹ Mevlânâ'nın yorumunda ise ayetin, kâmil bir mürşidin sahip olması gereken nitelikler ve sohbet konusu çerçevesinde ele alındığı görülmektedir. Sohbet, mürşid-mürîd arasında tasavvufî bilgi ve duyguların aktarımını sağlayan iletişim yollarından biridir. Bu yönüyle tasavvufun öneme sahip bir konusudur. Mevlânâ'nın söz konusu ayeti tasavvufî çerçevede yorumladığı görülmektedir.

Mevlânâ *Mesnevî*'de söz konusu ayete Hz. Musâ'nın Firavun'un tehdidine verdiği cevaptan bahsederken yer vermiştir. Hz. Musa Firavun'a “Yücelik O'nun ve kullarınıdır. Bunun işaretlerini Adem'le İblis'e bakıp da gör. Hak sonsuz olduğu gibi Hakk'ın şerhleri de sonsuzdur”⁶⁰ demiştir.

قُلْ يَا عِبَادِ الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا رَبَّكُمْ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَأَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةٌ إِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ

حِسَابٍ

⁵⁴ el-Münâfikûn 63/8.

⁵⁵ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, 143.

⁵⁶ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/364-365.

⁵⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/11.

⁵⁸ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân Tefsiri*, 9/91.

⁵⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/12.

⁶⁰ Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, çev. Derya Örs - Hicabi Kırlangıç (İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015), Üçüncü Defter 1078-1079/345.

“De ki (Allah şöyle buyuruyor): Ey inanan kullarım! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Bu dünyada iyilik yapanlar iyilik bulacaklardır. Allah’ın arzı geniştir. Sabredenlere mükâfatları hesapsız verilecektir.”⁶¹

Mevlânâ, dostlarına, kuyuya düşen ve bilgiçlik taslayan bir nahivci ile kibrin yanlış olduğunu ona anlatan bir dervişin hikâyesini anlatmıştır. Nefsin karanlık dehlizlerinden biri de “kibir” duygusudur. Mevlânâ’ya göre benlik iddiası kuyusuna düşen ve sadece kendi bilgisine güvenen kişilerin kurtuluş yolu bir mürşide teslim olmaktan geçmektedir. Böyle yapıldığı takdirde “kibir” adlı karanlık dehlizden, “nefis” isimli derin kuyudan çıkılacak; “Allah’ın arzı geniştir”⁶² sahrasında salına salına gezilecek, yeryüzünün genişliğine, bereketine, güzelliğine nail olunacaktır.⁶³

Benzer hikâye, menâkıbnâmenin başka bölümünde de yer almaktadır. Daha önce yer verilen hikâyede olay, fakih ile dil bilgini arasında geçmekte ve “nefis” konusuyla ilgili mesaj vermektedir. Bu bölümdeki hikâye ise dil bilgini ile derviş arasında geçmekte ve “mürşid” konusu çerçevesinde ele alınmaktadır.

Ayetin, Ebû Tâlib’in oğlu Cafer ve arkadaşlarının, Mekkeli müşriklerin eziyetlerinden kurtulmak gayesiyle Habeşistan’a hicret etmeye niyetlendikleri esnada, onları teşvik için nâzil olduğu bildirilmiştir.⁶⁴ “...Allah’ın arzı geniştir...”⁶⁵ ifadesini müfessirler genellikle hicrete işaret olarak anlamışlardır.⁶⁶ Zemahşeri’nin ayetle ilgili yorumuna göre acziyet içerisinde yaşamaktansa, ihsan üzere daha güzel yaşayabilmek, taatlere taat katabilmek için, Allah’ın arzı geniştir ve hicret konusunda peygamberlere ve sâlihlerle uyulmalıdır.⁶⁷ Kurtubî’nin belirttiğine göre ayette, Allah’a iman edip O’nun emirlerine boyun eğen ve yasaklarından sakınanlar için dünyada birtakım güzelliklerin olduğu vurgulanmaktadır. Ya da bu dünyada Allah’a itaat ederek güzellikler yapana ahirette cennetin olduğu zikredilmektedir.⁶⁸ Mevlânâ’nın ise ayeti “mürşid” konusuyla bağlantılı olarak yorumladığı müşâhede edilmektedir. Mürşid, kişinin enaniyet duygusundan kurtulmasına vesile olarak kendini bulmasına, benliğini keşfetmesine ve ruhsal dinginliğine vasıta olacaktır. Kişi böylece başka görüşleri hoşgörüle karşılayacak sadece kendi bilgi ve düşüncesinin doğru olduğu iddiasından vazgeçecektir. Böylece yeryüzünün, bütün varlığıyla ne kadar güzel olduğunu idrak edecektir.

وَنَادَى أَصْحَابَ النَّارِ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَنْ أْفِئِضُوا عَلَيْنَا مِنَ الْمَاءِ أَوْ مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ حَزَمَهُمَا عَلَى الْكَافِرِينَ

⁶¹ ez-Zümer 39/10.

⁶² ez-Zümer 39/10.

⁶³ Eflâki, *Ariflerin Menkıbeleri*, 158.

⁶⁴ Bk. Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmiu’l-beyân fi te’vili’l-Kur’an* (Beyrut: y.y., 1412/1992), 10/622; Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin el-Bekrî er-Râzi, *Tefsiru’l-kebîr ve mefâtihu’l-ğayb* (Beyrut: y.y., 1411/1990), 26/220; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensâri el-Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’an* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1408/1988), 15/156-157; Muhammed Ali es-Sâbüni, *Safvetü’t-tefâsir* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1400/1980), 3/73.

⁶⁵ ez-Zümer 39/10.

⁶⁶ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4/606; Bursevî, *Rûhu’l-Beyân Tefsiri*, 7/235.

⁶⁷ Zemahşeri, *el-Keşşâf*, 5/908.

⁶⁸ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’an*, 15/205.

“Cehennem ehli cennet ehline, ‘Suyunuzdan veya Allah’ın size verdiği rızıktan biraz da bize verin!’ diye seslenirler. Onlar da ‘Allah bunları kâfirlere haram kılmıştır’ derler.”⁶⁹

Mevlânâ’nın belirttiğine göre küfre düşen başka dine mensup insanlar -örnek olarak rahip ve papazlardan bahsetmiştir- bu dünyanın süsü ve lezzeti olan İslâm dininin emrettiği ibadetlerden, âhiretin nimetlerinden ve rû’yetullahtan vazgeçmişler ve bunları Müslümanlara bırakmışlardır. Çünkü “Allah bunları kâfirlere haram kılmıştır.”⁷⁰ Bu durum cömertlik olarak nitelendirilmiştir. Onlar sadece Allah’ın yardımıyla hidayete ulaşabilirler.⁷¹

“...Allah bunları kâfirlere haram kılmıştır”⁷² ayeti, cehennem ehlinin cennet ehlinde susuzluklarını giderecek su/rızık istemeleri, cennet ehlinin de bunu reddetmelerinden bahsetmektedir.⁷³ Zemahşerî, cehennemliklerin aslında kendilerine olumlu cevap verileceğinden yana ümitli olmamalarına rağmen, tıpkı zorda kalmış, çetin şartlardaki birinin yaptığı gibi şaşkınlıktan böyle bir talepte bulduklarını ifade eder.⁷⁴ Bursevî’ye göre Allah, cennet yiyecek ve içeceğini onlara yasaklamıştır.⁷⁵ Mevlânâ bu ayeti “cömertlik, hidayet” konuları bağlamında tasavvufi bakış açısıyla yorumlamıştır.

تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللَّهُ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ وَأَتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيْتَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ

“O peygamberlerin kimini kiminden üstün kıldık. Allah içlerinden bir kısmıyla konuşmuş, bir kısmını da derecelerle yükseltmiştir. Meryem oğlu İsa’ya açık deliller verdik ve Onu Rûhu’l-Kudüs ile destekledik.”⁷⁶

Mevlânâ, farzları yerine getirmenin ve Hz. Peygamber’in sünnetine uymanın öneminden bahsettiği bir sohbetinde şu misali verir: Hz. Ebûbekir, sahâbe ile birlikte gazaya gitmişler, bir kaleyi kuşatmışlardır. Hz. Ebûbekir, kalenin ele geçirilmesinin gecikmesinin, farz ve sünnetlerin ihmal edilmesinden kaynaklanmış olabileceğini söyler. Sahâbe, unuttukları bir sünneti hatırlayarak yerine getirdikten sonra kaleyi fethetmişlerdir. Bunun üzerine Allah’ın nimetlerini zikrederek şükrederler. Mevlânâ, bu rivâyeti nakleder ve söz konusu misalden yola çıkarak nefs-i emmâreyi bir kaleye benzetmiş ve bu benzetme ile nefs-i emmârenin gücüne işaret etmiştir. Nefs-i emmâre kalesini ele geçirmenin yolu ise Allah’a teslimiyet, ibadet ve Peygamber’in sünnetine ittibâdır. Nefs-i emmâre kalesini güçlendiren ise vesvese ve şeytandır. Bunlar esir alınarak kale kontrol altına alınmalıdır. Nefs-i emmâre kalesi ele geçirildiğinde Hakk’ın nazargâhı olarak nitelenen kalp hayat bulur. Mevlânâ’nın belirttiğine göre kâfirler, bozuk ve doğru olmayan düşüncelere sahiptirler. İnsanlar bu tür

⁶⁹ el-A’râf 7/50.

⁷⁰ el-A’râf 7/50.

⁷¹ Eflâkî, *Ariflerin Menkûbeleri*, 160-161.

⁷² el-A’râf 7/50.

⁷³ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/532.

⁷⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/854.

⁷⁵ Bursevî, *Rûhu’l-Beyân Tefsiri*, 3/172.

⁷⁶ el-Bakara 2/253.

düşüncelerden, “...Onu Rûhu’l-Kudûs ile destekledik”⁷⁷ ayetinin nuruyla uzaklaşabilir ve nefsi üzerinde etkili olabilir.⁷⁸

“...Onu Rûhu’l-Kudûs ile destekledik”⁷⁹ ayeti zâhirî anlamı itibarıyla Hz. İsa’ya verilen destekten bahsetmektedir.⁸⁰ Elmalılı’ya göre bu destek, kudsi ve nezih bir haslete mazhar kıldık demektir.⁸¹ Ömer Neseî, (öl. 537/1142) bir görüşe göre burada kastedilenin İncil, bir görüşe göre Allah’ın ism-i a’zamı, bir görüşe göre onun temiz ruhu olduğunu ifade eder.⁸² Mevlânâ bu ayeti “nefs-i emmâreyle mücadele” konusuyla bağlantılı olarak, daha genel çerçevede yorumlamıştır.

Nefs-i emmâre, insana kötülüğü telkin eden ve insanı kötülüğe yönlendiren nefsin mertebelerinden biridir. Bu nedenle Kuşeyrî’ye göre nefse muhalefet bütün ibadetlerin başı ve bütün mücâhedelerin kemâlidir.⁸³ Hücvirî’ye göre de kul, bundan başka Hakk’a giden bir yol bulamaz. Çünkü kul için, nefse uymak helak olmaktır, selâmet ise ona muhalefet etmektir.⁸⁴

وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً مُبَارَكًا فَأَنْبَتْنَا بِهِ جَنَّاتٍ وَحَبَّ الْحَصِيدِ

“Gökten bereketli yağmurlar (sular) indirdik, onunla nice bahçeler ve hasat edilen tahullar yetiştirdik.”⁸⁵

Mevlânâ, su nasıl temizleyicilik özelliğine sahipse velilerin de kalplerin kötülüklerden arınmasına vesile olduğunu ifade etmiştir. Sireti temiz olanın sureti de temiz olur. Dolayısıyla veliler insanların bânını temizlemekle aynı zamanda zâhirini de temizlemektedirler.⁸⁶

Bu ayet, tefsirlerde manası doğrultusunda tefsir edilmiştir.⁸⁷ Söz konusu olan bu ayette, müşriklerin yeniden dirilişi inkar etmeleri üzerine onları ikna etmek maksadıyla Allah’ın kudretine dikkat çekilmekte; insanlar, etraflarındaki nimetlere bakarak yeniden yaratma ve diriltme konusunda düşünmeye sevk edilmektedir.⁸⁸ Kuşeyrî, yağmurun faydasından söz etmiş, Allah’ın ölü toprağı dirilttiği gibi insanlar öldükten sonra onları tekrar dirilterek haşri gerçekleştireceğine delil çıkarmıştır.⁸⁹ Mevlânâ, suyun sahip olduğu

⁷⁷ el-Bakara 2/253.

⁷⁸ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, 197.

⁷⁹ el-Bakara 2/253.

⁸⁰ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/392.

⁸¹ Elmalılı, *Hak Dîni Kur’an Dili*, 1/145.

⁸² Ebû Hafs Necmüddin Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Neseî es-Semerkindî, *et-Teysîr fi’t-tefsîr: Ömer Neseî Tefsiri*, çev. Ali Benli (İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2020), 2/658.

⁸³ Ebü’l-Kâsım Zeynülsîlâm Abdülkerim b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyri Risalesi*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012), 222.

⁸⁴ Ebü’l-Hasen Ali b. Osmân b. Ebî Ali el-Cüllâbî el-Hücvirî, *Keşfü’l-mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010), 390.

⁸⁵ Kâf 50/9.

⁸⁶ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, 208.

⁸⁷ Bk. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 11/410; Râzî, *Tefsîru’l-kebir*, 28/135.

⁸⁸ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/105.

⁸⁹ Ebu’l-Kasım Abdülkerim b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, *Letâifü’l-İşârât*, thk. İbrahim Besyünî, (Mısır: el-Hey’etü’l-Mısriyyeti’l-Âmmeti li’l-Kitâb, 2000), 3/227.

zâhiri temizleme özelliğiyle, velilerin sahip olduğu bâtını temizleme özelliğinin benzerliğinden hareket ederek, ayeti tasavvufî mahiyette “veli” konusuyla bağlantılı olarak yorumlamıştır.

Mevlânâ *Mesnevî*'de “gökten inen bereketli suyu” kalplere gelen vahiy ve Allah'ın velî kullarına ihsan edilen doğru ilham⁹⁰ olarak yorumlamıştır.

وَأَنْفُسُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

“Allah yolunda harcama yapın; kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın. İyilik edin, kuşkusuz Allah iyilik edenleri sever.”⁹¹

Mevlânâ, söz konusu ayeti te'vil ederek tasavvufî mahiyette yorumlamıştır. Mevlânâ'nın belirttiğine göre ayette geçen “tehlike” ifadesi, yüksek bir yerden düşmek değildir. Asıl tehlike, mürşid-i kâmil olmayanların sözünü dinlemek ve vesveseye düşmektir.⁹²

Yukarıdaki ayet mana itibarıyla infak konusunun öneminden ve cimrilikten kaçınmaktan bahsetmektedir.⁹³ Zemahşerî'nin ifadesine göre ayette Allah yolunda harcamayı terk etmek yasaklanmaktadır, çünkü bu helâk sebebidir. Yahut kendi kendisini fakir kılıp, çoluk çocuğunu ele güne muhtaç edecek derecede harcamada israfa düşmek, ölümü hiçe sayıp canını tehlikeye atmak ya da düşmana kuvvet vermek anlamına gelecek şekilde gazveyi terk etmek yasaklanmaktadır. Çünkü bunlar kişinin, kendi kendini helâk etmesine sebep olur.⁹⁴ Elmalılı'ya göre bu ayet, mal kazanacağız, rahat edeceğiz diye dalıp cihadı terk etmenin tehlike olduğunu ihtar sadedinde nâzil olmuştur.⁹⁵ Ömer Neseî ayette yer alan “kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın” ifadesi hakkındaki farklı görüşlerin olduğunu belirtir. O görüşlere göre, bile bile kendinizi helâke sürüklemeyin, silahsız savaşa çıkmayın, Allah yolunda harcadığınız yani hazırlık yapın. Yardımlaşın. Kendinizi tehlikeye atmayın. Yenileceğinizi ve bir şey elde edemeyeceğinizi kesin surette bildiğiniz yerde düşman karşısına atılmayın anlamına gelmektedir.⁹⁶ Mevlânâ ise söz konusu ayeti “mürşid” konusu bağlamında ele almaktadır.

Mevlânâ *Mesnevî*'de ise Hz. Hamzâ'nın bir savaş meydanında cesaretle savaşması ve kendisine bu ayetin hatırlatılmasına karşı verdiği cevap ve hem Hz. Hamzâ'nın⁹⁷ hem de Hz. Ali'nin ölüme olan muhabbetleri⁹⁸ üzerinden ölümü anlatarak söz konusu ayeti yorumlamıştır.

أَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ وَيَكْشِفُ السُّوءَ وَيَجْعَلُكُمْ خُلَفَاءَ الْأَرْضِ ۗ إِنَّ اللَّهَ قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ

⁹⁰ Mevlânâ, *Mesnevî-i Şerif*, 3/4361.

⁹¹ el-Bakara 2/195.

⁹² Eflâkî, *Ariflerin Menkubeleri*, 248-249.

⁹³ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/302.

⁹⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/640.

⁹⁵ Elmalılı, *Hak Dîni Kur'an Dili*, 1/40.

⁹⁶ Neseî, *et-Teysir fi't-tefsir: Ömer Neseî Tefsiri*, 2/382-384. Ayrıca bk. Şihâbüddin es-Seyyid Mahmud el-Âlûsî, *Ruhu'l-meânî fi tefsiri'l-Kur'âni'l-azim ve's seb'î'l-mesânî* (Beyrut: y.y., 1405/1985), 2/77-78.

⁹⁷ Mevlânâ, *Mesnevî-i Şerif*, 3/3451.

⁹⁸ Mevlânâ, *Mesnevî-i Şerif*, 4/1702.

“Sıkıntıda olan kimse dua ettiğinde ona icabet eden, sıkıntısını gideren ve sizi yeryüzünün yöneticileri yapan kimdir? Ne kadar da az düşünüyorsunuz!”⁹⁹

Mevlânâ'nın belirttiği gibi, bir ırmakta bulunan balıkların yiyeceğe ulaşması için ırmağa ekme atılmalıdır. Bu örnekten hareket ederek Mevlânâ, hikmeti bir ırmağa; doğruluk, dürüstlük ve içtenliği ekmeğe; talipleri ise balıklara benzetmiştir. Tasavvufun mana denizine ulaşmak isteyen talipler, hikmet ırmağının doğruluk, dürüstlük ve içtenliğinden nasiplenmelidir. Böyle hareket ettiklerinde kendilerini kötülüklerden korumuş olurlar. Üzüntü ve sıkıntıya sabır ve kulun yaratan karşısında acziyetinin farkında olması güzelliklere ulaşmaya vesile olur. İnsan kendi acziyetinin bilinciyle rabbine yönelmeli ve dua etmelidir. Zira “Sıkıntıda olan kimse dua ettiğinde ona icabet eden kimdir?”¹⁰⁰

Ayet-i kerîmede dua konusundan bahsedilmektedir. Elmalılı'ya göre çaresizlik, ihtiyaç halinde duanın makbuliyetine işaret ve hatta va'd vardır. Çünkü çaresizlik ve ihtiyaç halinde ihlâs zâhir olur.¹⁰¹ Zemahşerî'nin ifadesine göre ise icabet, dua konusu olan şeyin bir maslahat [işe yararlılık] olmasına münhasırdır.¹⁰² Mevlânâ bu ayeti hem “dua” hem de “hikmet” konusu bağlamında ele almıştır.

Mevlânâ *Mesnevî*'de bu ayeti şöyle yorumlamıştır: “Yüce Hak göklerde ve yerlerde asıl olarak ne yaratmışsa ihtiyaca göre yaratmıştır. Bu bakımdan bir şeye ihtiyacın olmalı ki Allah sana versin. Darda kalış, hak edişin kanıtıdır. Ortaya ne çıkarsa muhtaç için çıkar da böylece arayan aradığını bulur. Nerde bir dert varsa deva oraya gider. Nerde yoksulluk varsa azık oraya gider. Nerede bir güçlük varsa cevap oraya gider. Nerde bir ekin varsa su oraya gider.”¹⁰³ Görüldüğü üzere Mevlânâ, ayeti zâhirî anlamına uygun olarak “dua” konusuyla bağlantılı bir şekilde yorumlamıştır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَاوِمِهِمْ هَذَا

“Ey iman edenler! Bilin ki müşrikler pisliğe batmışlardır; artık onlar bu yıldan sonra Mescid-i Harâm'a yaklaşmasınlar.”¹⁰⁴

Mevlânâ, ayette kastedilenin dış kirlilik değil müşriklerin kalplerinin temiz olmaması, nefislerine uyararak kötülük işlemleri, peygamberlere ve velilere itaatsizlikleri olduğunu ifade eder.¹⁰⁵ Mevlânâ'nın, söz konusu ayeti, zâhir-bâtın düalizmi çerçevesinde, “nefis” ve “velilik” konuları bağlamında tasavvufi mahiyette izah ettiği görülmektedir.

Mevlânâ *Mesnevî*'de ayeti şu şekilde yorumlamıştır: Ona göre Allah'ın kâfirleri pis (necis) diye nitelemesinin sebebi dış görünüşleri değildir. Kâfirlerin dış görünüşünde pislik

⁹⁹ en-Neml 27/62.

¹⁰⁰ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, 332.

¹⁰¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/175.

¹⁰² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/1120.

¹⁰³ Mevlânâ *Mesnevî-i Ma'nevî*, Üçüncü Defter, 3202-3205/417

¹⁰⁴ et-Tevbe 9/28.

¹⁰⁵ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, 346.

yoktur. Ancak onların pislği ahlâk ve din bakımındandır.¹⁰⁶ Görüldüğü üzere müşrikleri imana sahip olmamaları ve ahlakî zaafları açısından “necis” olarak değerlendirmiştir.

Zemahşeri'ye göre ayette müşriklerin “necis” olarak nitelendirilmelerinin sebebi, şirk koşmalarıdır, şirk de pislik konumundadır. Ayrıca onlar temizlenmez, gusletmez, diğer necâsetlerden de arınmazlardı, necâsetler onların ayrılmaz parçası (elbisesi) gibiydi. Ya da onların pis olarak nitelenmelerinde mübalağa maksadıyla bizzat kendileri pislik olarak nitelenmiştir.¹⁰⁷ Elmalılı'nın belirttiği üzere ise şirk, manevî pisliklerin en fenasıdır. Müşrikler, bir insan olarak fitraten değil, müşrik olmaları yönüyle itikâden ve amelen bir pislik gibi tiksiniyecek bir haldedirler.¹⁰⁸ Kuşeyri'nin yorumuna göre ise müşrikler, sırlarını tevhid suyuyla temizleme şansını yitirdikleri için zannın ve vehimlerin pislikleri içinde kaldılar ve buna bağlı olarak, Allah'a yakınlığın mekânları olan mescitlere yaklaşımdan alıkonuldular.¹⁰⁹

الَّذِينَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّاجِدُونَ الْأَمْرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللَّهِ
وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ

“O tövbe-kârlar, İbadet edenler, hamdedenler, dünyada yolcu gibi yaşayanlar, rükûa varanlar, secde edenler, iyiliği teşvik edip kötülükten alıkoyanlar, Allah'ın sınırlarını gözetenerler; müjdele o müminleri!”¹¹⁰

Mevlânâ, şeriat ve tarikat yolunda ilerlediğini iddia eden taklitçilerin Kur'an-ı Kerim'i okuduklarını fakat sadece lafızda kalıp kalplerine sirayet etmediğini yani mana sarhoşu olmadıklarını ifade eder. İbadet etmekteki amaç mârifetullahı ulaşmak olmalıdır.¹¹¹ Burada ayet, “mârifetullah” çerçevesinde yorumlanmıştır.

Sûfilere göre Hakk Teâlâ'nın zikrinin kulu istilâ etmesi sebebiyle mârifet kulun kendisini kaybetmesini icap ettirir. O zaman kul Allah'tan başkasını müşâhede etmez, O'ndan başkasına rücû etmez.¹¹²

Zemahşeri'nin açıklamasına göre, “İbadet edenler” sadece Allah'a kulluk edenler, kulluğu ona mahsus kılanlar ve ibadette gayretli olanlardır.¹¹³

مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرْمِيهِمْ رِجْمًا سُبْحًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا سِجَاهُهُمْ فِي
وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ الشُّجُودِ ذَٰلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْطَهُ فَآزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَى عَلَى سُوقِهِ

“O Allah'ın elçisi Muhammed'dir. Onunla beraber olanlar da kâfirlere karşı sert, kendi aralarında merhametlidirler. Onları, Allah'ın lütuf ve rızasına talip olarak hep rükûda ve secde

¹⁰⁶ Mevlânâ Mesnevî-i Ma'nevî, Üçüncü Defter, 2092-2093/379.

¹⁰⁷ Zemahşeri, *el-Keşşâf*, 3/54.

¹⁰⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/352.

¹⁰⁹ Kuşeyri, *Letâifü'l-İşârât*, 1/416.

¹¹⁰ et-Tevbe 9/112.

¹¹¹ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, 355.

¹¹² Kuşeyri, *Tasavvuf İlmüne Dair Kuşeyri Risalesi*, 399.

¹¹³ Zemahşeri, *el-Keşşâf*, 3/196.

de görürsün. Secdenin tesiriyle yüzlerine simaları oturmuştur; Tevrat'ta onlar için yapılan benzetme budur. İncil'deki misalleri ise bir ekindir. Çiftçileri sevindirmek üzere filiz verir, onu güçlendirir, kalınlaşır ve kendi saplarında üzerinde durur.”¹¹⁴

Mevlânâ'nın belirttiğine göre seyr-ü sülûk talebinde bulunan talip, hemen amaca ulaşmayı ve keşif sahibi olmayı talep eder ama Hakk'a vuslat; zaman, gayret ve çile ister. Talip, teslimiyetle bu yolda yürüdüğünde muradına ulaşır. O, sadece Hakk'ın yolunda yürümeli ve Allah'a kurbiyet istemelidir. Kurbanın hakikati nefsi ve onun arzularını öldürmektir. Talip, “...güçlendirir, kalınlaşır ve kendi saplarında üzerinde durur”¹¹⁵ ayetinde belirtildiği gibi yeterli olgunluğa ulaştığında “keşfe” nail olur.¹¹⁶

Ayet-i kerîmede mü'minlerden bahsedilmektedir. Elmalılı'nın izahına göre, ekin sapları üzerinde nasıl dik, düzgün, dolgunsa; mü'minler de öyle düzgün, güzel bir terbiye üzere yetişmiş ve feyizlidir.¹¹⁷ Mevlânâ ise “keşif” ve “kurb” konuları çerçevesinde ayeti ele almıştır.

Serrâca göre kurb hali; kulun kalbiyle Allah'ın kendisine yakın olduğunu müşâhede etmesi, sonra gizli ve aşikâr olarak Allah'ı zikir ve ona itaat etmek suretiyle Allah'a yakınlaşmasıdır.¹¹⁸ Mutasavvıflara göre kulun Allah'a olan yakınlığı mükâşefe ve müşâhedeyle mazhar olması ile gerçekleşir.¹¹⁹

لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي كَبَدٍ

“Biz insanı şiddetli (yüz yüze geleceği nice) zorluklar içinde yarattık.”¹²⁰

فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ

“Fakat o sarp yokuşu aşamadı.”¹²¹

Mevlânâ, “Biz insanı şiddetli (yüz yüze geleceği nice) zorluklar içinde yarattık”¹²² ayetinde geçen “şiddetli zorluklar” ifadesini “zulmet ve cehalet” olarak yorumlamıştır. Allah'ın insanlar üzerine nurundan serpmesiyle insan zahmetten kurtularak rahata kavuşmuş, “Fakat o sarp yokuşu aşamadı”¹²³ ayetinde “sarp yokuş” diye ifade edilen nefsin esaretinden kurtulmuştur.¹²⁴

Mevlânâ'nın bu yorumunda ayette geçen “sarp yokuş” ifadesinin nefse benzetilmesi de ilgi çekicidir. “Fakat o sarp yokuşu aşamadı”¹²⁵ ayetinin siyak-sibak ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda “sarp yokuş” ifadesi daha sonraki ayetlerde köle azat etmek, yetimi ve

¹¹⁴ el-Fetih 48/29.

¹¹⁵ el-Fetih 48/29.

¹¹⁶ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, 421.

¹¹⁷ Elmalılı, *Hak Dîni Kur'an Dili*, 6/163.

¹¹⁸ Ebü Nasr Abdullah b. Ali b. Muhammed es-Serrâc et-Tüsî, *el-Lüma' fi târîhi't-tasavvufi'l-İslâmî*, nşr. Abdülhalim Mahmud - Tâhâ Abdülkâdir Server (Kahire: y.y., 1960), 52.

¹¹⁹ Muhammed b. A'lâ b. Ali Hâmid et-Tehânevî el-Fârûkî, *Keşşâf-ü istilâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*, thk. Ali Dahruc (Beyrut: Mektebet-ü Lübnan, 1996), 1313.

¹²⁰ el-Beled 90/4.

¹²¹ el-Beled 90/11.

¹²² el-Beled 90/4.

¹²³ el-Beled 90/11.

¹²⁴ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, 282.

¹²⁵ el-Beled 90/11.

yoksulu doyurmak şeklinde açıklanmıştır. Mevlânâ ise bu ifadeyi “nefis”le irtibatlandırmış ve yorumlamıştır.

Elmalılı, “*Biz insanı şiddetli (yüz yüze geleceği nice) zorluklar içinde yarattık*”¹²⁶ ayetini şöyle tefsir etmiştir: İnsan, hayata bir lahzâda kolaylıkla gelmediği gibi kolaylıkla da gidecek değildir. O, ciğerlere işleyecek şiddetli bir meşakkatle kuşatılmış ve inayet-i ilâhiyye ile tavırdan tavra o meşakkatler içinden geçirilerek yaratılmış, o suretle insan olmuştur. (...) O halde insan, kâmil bir insan olmak için bunu bilerek meşakkate göğüs germeli, şükretmeli, rızâ yoluna girmelidir.¹²⁷

Zemahşerî, “*Fakat o sarp yokuşu aşamadı*”¹²⁸ ayetini şöyle tefsir etmiştir: Yani tutsak azat etme, yetimi ve yoksulu doyurma gibi sâlih amelleri ve imanı gerçekleştirerek bu nimetlere şükretmeyip aksine, nimetleri horlayıp nimet vereni de inkâr etti! (...) Sâlih amel “zorlu geçit”, sâlih amel işlemek de bu zorlu geçidi aşmak olarak değerlendirilmiştir çünkü bunda meşakkatin zahmetini çekme ve nefisle savaşıma vardır. Rivâyete göre Hasan-ı Basrî, “Vallahi! Zorlu geçit çok zordur; o, insanın kendi nefsiyle, arzularıyla ve düşmanı olan şeytanla savaşmasıdır.” demiştir.¹²⁹ Beyzâvî (öl. 685/1286) bahse konu ayeti, zor işe girişmekten ve Allah’ın insana verdiği nimetlere şükretmemekten dolayı o yokuşu aşamadı¹³⁰ şeklinde açıklamıştır.

5. Mevlânâ’nın Bazı Hadisler Hakkında Yaptığı Tasavvufî Yorumlar

Çalışmanın bu bölümünde, Mevlânâ’nın bazı hadisler hakkında yaptığı tasavvufî yorumlarla bu hadislerin zâhirî anlamları arasındaki ilişki ele alınmıştır. Mevlânâ’nın bazı hadislerle ilgili tasavvufî yorumları şu şekildedir:

اولیاء تحت قبای لا يعرفهم غیري

“*Velilerim kubbelerimin altındadır. Onları benden başkası bilmez.*”¹³¹

Mevlânâ, söz konusu hadisin manasının sorulması üzerine, velilerin şöhretten kaçınmak için şeriata aykırı gibi görülen ameller işleyebileceklerini ve böylece kendilerini halktan gizleyebileceklerini ifade etmiştir. Gizli olan bu velileri ancak Allah’ın yardım ve inayet gösterdiği kullar tanıyabilir ve diğer insanlar bu velilerden yüz çevirse de onlar velilerden yüz çevirmezler.¹³² Görüldüğü üzere bu rivayet, “velilik ve velilerin huyları” çerçevesinde tasavvufî mahiyette yorumlanmıştır.

¹²⁶ el-Beled 90/4.

¹²⁷ Elmalılı, *Hak Dîni Kur’an Dili*, 9/73-74.

¹²⁸ el-Beled 90/11.

¹²⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6/1308-1310.

¹³⁰ Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî el-Beyzâvî, *Envârü’t-tenzil ve esrârü’t-te’vîl*, Muhammed Abdurrahmân el-Mar’aşlî (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsî’l-Arabî, 1418), 5/314.

¹³¹ Abdurrahman Câmî, *Nefehâtu’l-üns min hadarati’l-kuds*, haz. Süleyman Uludağ -Mustafa Kara (İstanbul: y.y., 1995), 452; Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî, *Câmiu’l-usûl* (Kahire: y.y., ts.), 50.

¹³² Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, 195-196.

Mevlânâ söz konusu hadisi farklı bir şekilde şöyle de yorumlamıştır: Velilerin söz ve davranışlarından akla ve kalbe uygun olanlar alınmalıdır. Uygun olmayanlar ise yayılmaması için halka bahsedilmemelidir. Allah onları ayıpların kubbelerinde tutuyor ki onların bu davranışlarının mahiyetini anlayan muhiplerle anlamayanlar ayırt edilebilsin. Mevlânâ'nın açıklamalarında aşk ve aklın karşılaştırılması vardır. Akıl zâhirle; aşk bâtınla ilgilenir. Kâmil olanlar ise akıl ve aşk dengesini sağlayanlardır.¹³³

İki açıklama birlikte değerlendirildiğinde ilk açıklamada velilerin şöhretten kaçınmak için şeriata aykırı görünen ameller işleyebilecekleri şeklindedir. İkinci açıklamaya göre ise velilerin davranışlarından akla ve kalbe uygun olanların alınması gerektiği, uygun olmayanların ise halk arasında şöhret bulup yayılmaması için saklanması gerektiği ifade edilmektedir. Şöhret kavramı ilk açıklamada veliler açısından ele alınırken ikinci açıklamada halk açısından ele alınmıştır. İki açıklamada da “kubbe” ifadesi “velilerin huylarını saklayan” anlamında yorumlanmıştır.

Hücvîrî, melâmetin türlerinden “kasd” şeklindeki melâmeti şu şekilde izah etmiştir: Melâmete yönelecek kimse, halk arasında mevki, makam ve itibar sahibidir. Kalbi de halkın takdirini kazanmaya heves etmiştir. Fakat sonunda yaptığı işin hatalı olduğunu fark ederek şöhret arzusundan kendisini sıyrır ve Hak ile meşgul olmaya yönelir. Halk arasındaki itibarını yok etmek için de şeriatın meşru gördüğü dairede halkın hoşlanmayacağı işleri yapar. Böylece nefretlerini üzerine çekerek halkın nezdindeki şöhret ve itibarını yok etmiş olur.¹³⁴

Bu bilgiler ışığında Mevlânâ'nın söz konusu hadis yorumunun, “kasd” türü melâmet anlayışıyla örtüştüğü görülmektedir.

Bahsi geçen rivâyet hakkında *Muzekkin-nufus*'ta şöyle geçmektedir: “Velilerim benim bilgim altındadır. Onları benden başka hiç kimse bilemez.”¹³⁵ İsmail Hakkı Bursevî ise rivâyeti, gizli velilerin olabileceğiyle ilgili olarak zikretmiştir.¹³⁶

انى لاجد نفس الرحمن من جانب اليمين

“Ben Allah'ın nefesini (kokusunu) Yemen tarafından almaktayım.”¹³⁷

Mevlânâ'ya göre, Allah'ın feyzine ve inayetine nail olan ârifin, O'nun lütfuyla hakkı batıldan ayırma kabiliyetine ulaşması; Hz. Ömer'in hakkı batıldan ayırma kabiliyetini hatırlatmaktadır. Ârif, feraset sahibidir. Aklı ve zekâsı sayesinde iyiyi kötüden ayırır. Allah'ın

¹³³ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, 424.

¹³⁴ Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, 121-122.

¹³⁵ Eşrefoğlu Rumî, *Muzekkin-nufus* (İstanbul: y.y. 1977), 309.

¹³⁶ Ramazan Muslu, İsmail Hakkı Bursevî ve *Temâmü'l-feyz Adlı Eseri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1994), 153.

¹³⁷ Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ ve müzilü'l-ilbâs*, thk. Abdülhamid Hindâvî (Beirut: Mektebetül-Asriyye, 1420/2000), 1/ 217 (No: 659).

nuruyla baktığı için de insanları simalarından tanır.¹³⁸ Mevlânâ, söz konusu rivayeti tasavvufî anlamda “ârif” konusu kapsamında yorumlamıştır.

Mevlâna *Mesnevî*'de bahse konu rivâyeti haramdan yayılan ve göklere ulaşan koku; kibir, ihtiras ve açgözlülük kokusu şeklinde yorumlamıştır. Bu koku yüzünden duaların geri çevrileceğini, eğri kalbin dilden belli olduğunu ifade eder.¹³⁹

Konuyla ilgili olarak *Keşfü'l-hafâ*'da, İrakî'nin rivâyetin aslını bulamadığı belirtilmektedir.¹⁴⁰

أكثر أهل الجنة البلاء

“Cennet halkının çoğu eblehlerdir.”¹⁴¹

Mevlânâ, bahse konu olan hadisi cennet halkının çoğu aptal olmasalardı sevgilinin yüzünün bulunduğu yerde cennet ve nehirleriyle yetinmezlerdi¹⁴² şeklinde yorumlayarak “rû'yetullah” konusundan bahsetmiştir.

ان الله لا ينظر الى صوركم واموالكم ولكن ينظر الى قلوبكم و اعمالكم

“Allah sizin suretlerinize ve mallarınıza bakmaz, ancak kalplerinize ve amellerinize bakar.”¹⁴³

Mevlânâ söz konusu hadisi iki şekilde yorumlamıştır. Tasavvufî manayı yün elbise giymekten ve şekilden ibaret görenlerle; tasavvufta kalbe ve ruha önem verenlerin ayırımına da dikkat çekerek Allah'ın zâhire değil kalbe baktığı şeklinde yorumlar. Diğer yorumda ise, insanın sahip olduğu zâhirî amel ve takvasının yanında bâtınî olarak zühd ve takvası da vardır. İnsanın özündeki güzellik aslında bâtınındaki güzelliştir. İnsan kötülük işlese dahi özündeki temizlik sayesinde doğru yola vâsıl olur.¹⁴⁴ Mevlânâ'nın açıklamaları göz önünde bulundurulduğunda tasavvufta şeklin değil mananın önemli olduğuna vurgu yapılarak hadisin zâhir-bâtın düalizmi çerçevesinde tasavvufî mahiyette yorumlandığı görülmektedir.

Mevlâna *Mesnevî*'de dilin ve sözün değil ruhun ve hâlin önemli olduğunu ifade eder. Çünkü kalp cevher, söz arazdır. Öyleyse araz eklenti, cevher amaçtır. Sözler değil aşk ateşiyle kalbin yanmasıdır önemli olan. Aşıklara her dem bir yanış vardır.¹⁴⁵

المؤمن مرآة المؤمن

¹³⁸ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, 227.

¹³⁹ Mevlânâ *Mesnevî-i Ma'nevî*, Üçüncü Defter, 165-170/314.

¹⁴⁰ Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 1/217 (No: 659).

¹⁴¹ Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr el-Basrî, *Müsnedü'l-Bezzâr*, thk. Adil İbn Sa'd (Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2005),13/32-33; Ebu Abdullah Muhammed b. Selâme b. Ca'fer el-Kudâi, *Müsnedü's-şihâb*, thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 2/110.

¹⁴² Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, 330.

¹⁴³ Ebû'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc Müslim, *el-Câmiu's-sahih*, haz. Sâlih b. Abdülaziz (Riyad: Dâru's-Selâm, 1421/2000), “Birr”, 34 (No: 6543).

¹⁴⁴ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, 564.

¹⁴⁵ Mevlânâ *Mesnevî-i Ma'nevî*, İkinci Defter, 1748-1754/236.

“Mü'min, mü'minin aynasıdır.”¹⁴⁶

Mevlânâ'nın hadisle ilgili yorumuna göre Allah'ın isimlerinden birisi Mü'min'dir. İman eden kişiye de mü'min denir. Allah, ayna gibi olan mü'min kulunun kalbinde tecellî eder.¹⁴⁷ Hadis zâhirî anlamı itibariyle mü'minlerin birbirine benzemesinden, mü'minin mü'minde kendisini görmesinden bahsetmektedir. Mevlânâ ise bahsi geçen hadisi tasavvufi mahiyete sahip olan “tecelli” konusuyla bağlantılı olarak yorumlamıştır.

Mevlânâ, *Mesnevî* isimli eserinde mü'min, mü'minin aynası olduğu için, mü'minin yüzünün kirlerden güvende olduğundan bahseder. Dost, hüzünler karşısında can için aynadır.¹⁴⁸ Burada hadis zâhirî anlamına uygun bir şekilde yorumlanmıştır. *Fîhi mâ fîh* adlı eserinde ise “Mü'min mü'minin aynasıdır buyrulmuştur. Kâfir kâfirin aynasıdır denilmemiştir. Bu, kâfirler için ayna yoktur, demek değildir. Ancak kâfirin kendi aynasından haberi yoktur, demek olur”¹⁴⁹ şeklinde yorumlamıştır.

Abdullah b. Mübârek'e göre, Mü'min mü'minin azası gibidir. İhtiyaç anında onunla birliktedir. Sevincinde sevinir, üzüntüsünde üzülür. O, kardeşinin aynasıdır.¹⁵⁰

Sonuç

Sûfi menâkıbnâmelerinde, sûfilerin hayatını anlatan menkabelerin yanı sıra onların anlayışlarını yansıtan, tasavvufi bakış açısıyla yorumladıkları ayet ve hadisler de yer almaktadır. Mevlânâ'nın öne çıkan yönü ise mesajlarını, çoğunlukla hikâyeler, benzetmeler, temsiller, metaforlar üzerinden vermeye çalışması ve bu yönünü ayet-hadisleri tasavvufi muhteva çerçevesinde yorumlarken de ortaya koymasındadır.

Bu çalışmada, Ahmed Eflâkî'nin *Menâkıbü'l-Ârifîn (Ariflerin Menkabeleri)* adlı eserinde yer alan Mevlânâ'nın bazı ayet ve hadislerle ilgili tasavvufi yorumları hakkında bilgi verilmiş, ayet ve hadislerin zâhirî anlamlarıyla ilişkisi üzerinde durulmuştur. Bu ayet ve hadislerin ilişkilendirildiği tasavvufi konu ve kavramlarla ilgili yorumları ele alınırken, Mevlânâ'nın kendi eserlerinden de faydalanılmış böylece benzerlik ve farklılıklar ortaya konulmuştur.

İncelenen eserde, Mevlânâ'nın bazı ayet ve hadislerle getirdiği tasavvufi yorumların genellikle zâhirî anlamları çerçevesinde kaldığı bununla birlikte gönül dünyasının, ilim ve irfan anlayışının getirdiği tasavvufi derinlikle zenginleştirildiği tespit edilmiştir. Diğer bir husus, bazı ayetlerin siyak-sibak ilişkisi dikkate alınmadan, ayette geçen belirli ifadeler yer verilerek, tasavvufi muhteva çerçevesinde yorumlandığı görülmüştür. Bununla birlikte, anlaşılması daha zor olan girift konuları insanların zihinlerine yaklaştırarak idrak etmelerini temin etmek amacıyla tahkiye, temsil ve benzetmelerden sıklıkla istifade edilmiştir. Tasavvufi konuların açıklanmasında Hz. Yusuf, Hz. İsa ve Hz. Muhammed gibi

¹⁴⁶ Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş'as b. İshak es-Sicistânî el-Ezdi, *Sünen-i Ebû Dâvûd*, haz. Sâlih b. Abdulazîz (Arabistan: Dâru's-Selâm, 1421/2000), “Edeb”, 49 (No: 4918); Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 2/294 (No: 2687).

¹⁴⁷ Eflâkî, *Ariflerin Menkabeleri*, 404.

¹⁴⁸ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, İkinci Defter, 30-31/179-180.

¹⁴⁹ Mevlânâ, *Fîhi mâ fîh*, terc. A. Avni Konuk (İstanbul: İz Yayıncılık, 2007), 24.

¹⁵⁰ Abdullah b. Mübârek, *Kitâbü'z-Zühed ve'r-Rekâik*, thk. Habîbürrahmân el-A'zamî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 232 (No: 662)

peygamberlerden bahseden ayetlere yer verildiği görülmüştür. Ayrıca Hz. Ömer'in hakkı batıldan ayırma kabiliyetinden (Fâruk), Hz. Hamza'nın da cesaretinden bahsedilmiştir.

Mevlânâ'nın yorumları hadisler açısından değerlendirildiğinde ise sahih hadis kaynaklarında yer alan hadislerle birlikte hadis ilmi açısından tartışmalı rivâyetler de bulunmaktadır. Süfiler genel olarak rivâyetlerin sıhhatinden ziyade manasına odaklanmışlar, ahlâkî ve amelî yönden bu rivayetleri ele almışlardır. Mevlânâ da hadisleri meşrep, düşünce ve gönül dünyasına göre yorumlamıştır.

Kaynaklar

- Aclûnî, Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed. *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-İlbâs*. thk. Abdülhamid Hindâvî. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1420/2000.
- Abdullah b. Mübârek. *Kitâbü'z-Zühd ve'r-Rekâik*. thk. Habîbürrahmân el-A'zamî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Abdurrahman Câmî. *Nefhâtu'l-üns min hadarati'l-kuds*. haz. Süleyman Uludağ - Mustafa Kara. İstanbul: 1995.
- Âlûsî, Şihâbüddin es-Seyyid Mahmud. *Ruhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve's seb'î'l-mesânî*. 30 Cilt. Beyrut: y.y., 1405/1985.
- Aşkar, Mustafa. *Tasavvuf Tarihi Literatürü*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2006.
- Baltacı, Halil. "Necmeddin Dâye'nin Bahru'l-Hakâik Adlı Tefsirinde İbâdetlere Dair Bazı İşâri Yorumlar". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/20 (2011), 193-210.
- Beyzâvî, Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. thk. Muhammed Abdurrahmân el-Mar'aşlı. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1418.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Basrî. *Müsnedü'l-Bezzâr*. thk. Adil İbn Sa'd. 13 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2005.
- Bursevî, İsmâil Hakkı. *Rûhu'l-Beyân Tefsîri*. 10 Cilt. İstanbul: Damla Yayınevi, 8. Basım, 2012.
- Cürcânî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed Seyyid Şerif. *Mu'cemü't-ta'rifât*. Mısır: y.y., 1308.
- Çelik, Süheyla. *Ariflerin Menkabeleri'ndeki "Kul ve Mürid" Olma ile İlgili Rivayetlerin Tahlili*. Niğde: Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Değirmençay, Veyis. "Menâkıbu'l-Ârifin'de Erzurum". *Doğu Esintileri* 6 (Ocak 2017), 215-233.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as b. İshak es-Sicistânî el-Ezdi. *Sünen-i Ebû Dâvûd*. haz. Sâlih b. Abdulazîz. Arabistan: Dâru's-Selâm, 1421/2000.
- Eflâkî, Ahmed. *Ariflerin Menkabeleri*. çev. Tahsin Yazıcı. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2011.
- Erginli, Zafer vd. *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kelam Yayınları, 2006.
- Eşrefoğlu Rumî. *Müzekkin-nufus*. İstanbul: y.y. 1977.

- Firûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *Kâmûsü'l-muhît ve okyânüsü'l-basît (Kamus Tercümesi)*. çev. Ahmed Asım Cenânî Ayntâbî. 2 Cilt. İstanbul: y.y., 1304.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî. *İhyâ-u ulumi'd-dîn*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Erkam, 1998.
- Gökalp, Yusuf - Teber, Hatice. "Risâle-i Su'âl-i Hırka, Risâle Der Beyân-ı Kemer ve Risâle Der Beyân-ı Post İsimli Bektâşî Metinlerinde Dinî-Tasavvufî Semboller". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/2 (2016), 77-91.
- Gördük, Yunus Emre. *Tarihsel ve Metodolojik Açıdan İşârî Tefsir*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2013.
- Gül, Halim. *Mesnevî'de Kur'ânî Referanslar ve Kur'ân Ayetlerine Getirilen İşârî Yorumlar*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003.
- Gümüşhanevî, Ahmed Ziyaüddin. *Câmiu'l-usûl*. Kahire: y.y., ts.
- Güngör, Erol. *İslâm Tasavvufunun Meseleleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1984.
- Güzel, Abdurrahman. *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2006.
- Hücvîrî, Ebû'l-Hasen Alî b. Osmân b. Ebî Alî el-Cüllâbî. *Keşfü'l-mahcûb (Hakikat Bilgisi)*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010.
- İbn Acîbe, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed. *Bahru'l-medîd fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*. thk. Ahmed Abdullah el-Kureşî Raslan. 6 Cilt. Kâhire: y.y., 1999.
- İbrahim Mustafa vd. *el-Mu'cemu'l-vasit*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1986.
- Kanar, Mehmet. *Kanar Osmanlı-Türkçe Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları, 2008.
- Kaplan, Mehmet. *Tıp Tahlilleri: Türk Edebiyatında Tipler*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 8. basım, 2011.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: DİB Yayınları, 2012.
- Kelâbâzî, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhim el-Buhârî. *et-Ta'arruf li mezhebi ehli't-tasavvuf*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1960.
- Kılınçlı, Sami. "İşârî Te'vil ve Kuşeyrî'nin Cihad ve Kıtal Ayetlerini Yorumlama Yöntemi". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (2017), 119-155.
- Kudâî, Ebu Abdullah Muhammed b. Selâme b. Ca'fer. *Müsnedü's-şihâb*. thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefi. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985.
- Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*. çev. Hayrettin Karaman vd. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*. 20 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1408/1988.
- Kuşeyrî, Ebu'l-Kasım Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. *Letâifü'l-İşârat*. thk. İbrahim Besyûnî. 3 Cilt. Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Âmmeti li'l-Kitâb, 3. Basım, 2000.
- Kuşeyrî, Ebû'l-Kasım Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012.
- Küçük, Osman Nuri. "İşârî Yorumun İmkânı ve Geçerlilik Şartları". *Tasavvuf El Kitabı*. ed. Kadir Özköse. Ankara: Grafiker Yayınları, 2. Basım, 2014.

- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî. *Divân-ı Kebîr*. haz. Abdülbâki Gölpinarlı. 7 Cilt. Ankara: KB Yayınları, 2000.
- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî. *Mesnevî-i Şerif*. haz. Amil Çelebioğlu. 6 Cilt. İstanbul: MEB Yayınları, 2000.
- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî. *Fîhi mâ fîh*. terc. A. Avni Konuk. İstanbul: İz Yayıncılık, 2007.
- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî. *Mesnevî-i Ma'nevî*. çev. Derya Örs - Hicabi Kırlangıç. 6 Defter. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Muslu, Ramazan. *İsmail Hakkı Bursevî ve Temâmü'l-feyz Adlı Eseri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1994.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc. *el-Câmiu's-sahîh*. haz. Sâlih b. Abdülazîz. Riyad: Dâru's-Selâm, 1421/2000.
- Necmüddîn-i Dâye, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed er-Râzî. *et-Te'vilâtü'n-necmiyye*. thk. Ahmed Ferid Mezîdî. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- Nesefî, Ebû Hafz Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed es-Semerkindî. *et-Teysîr fî't-tefsîr: Ömer Nesefî Tefsiri*. çev. Ali Benli. 2 Cilt. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992.
- Pala, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1995.
- Pişgin, Yasin "Mevlânâ'nın Mesnevi'sinde İşârî Tefsir Örnekleri", *Turkish Studies* 11/17 (2016), 569-582.
- Râzî, Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin el-Bekrî. *Tefsîru'l-kebîr ve mefâtihu'l-ğayb*. 32 Cilt. Beyrut: y.y., 1411/1990.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't-tefâsir*. 3. Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1400/1980.
- Sâmi, Şemseddin. *Kamûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2007.
- Serrâc, Ebû Nasr Abdullah b. Ali b. Muhammed et-Tûsî. *el-Lüma' fî târihi't-tasavvufi'l-İslâmî*. nşr. Abdülhalim Mahmud - Tâhâ Abdülkâdir Server. Kahire: y.y., 1960.
- Şeker, Necmeddin. "Hadis Şerhçiliğinde Farklı Bir Gelenek 'İşârî Yorum". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23 (2014), 115-149.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân fî te'vili'l-Kur'an*. 30 Cilt. Beyrut: y.y., 1412/1992.
- Teber, Ömer Faruk. *Bektâşî Erkânnâmelerinde Mezhebî Unsurlar*. Ankara: Aktif Yayınları, 2008.
- Teber, Ömer Faruk. *Balkanlar'da Bâbâgân Koluna Ait Bir XIX. Yüzyıl Bektâşî Erkânnâmesi*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2012.
- Teber, Ömer Faruk. "Dini Edebi Metinler Olarak Menâkıbnâmelerin İslam Tasavvufundaki Önemi Hoca Ahmed Yesevî Menâkıbnâmeleri Örneği". *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2/1(Özel sayı), (2016), 364-370.
- Tehânevî Muhammed b. A'lâ b. Ali Hâmid el-Fârûkî. *Keşşâf-ü ıstılâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*. thk. Ali Dahruc. 2 Cilt. Beyrut: Mektebet-ü Lübnan, 1996.

- Togan, Zeki Velidî. *Tarihte Usûl*. İstanbul: Enderun Yayınevi, 1985.
- Uzluk, Feridun Nâfiz. "XIV. Yüzyıl Mevlevî Şairlerinden Eflâkî Dede'nin 600. Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Ahmet Eflaki Dede". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1961*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1962.
- Yardım, Emine Seval. *Menkıbe ve Menâkıbnâmelerle İlgili Eserler İçin Açıklamalı Bir Bibliyografya Denemesi (1928-1998)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999.
- Yazıcı, Tahsin. "Ahmed Eflâkî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/62. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Yazıcı, Tahsin. "Menâkıbü'l-ârifin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/114-115. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dîni Kur'an Dili*. haz. Ahmet Altıntepe-Kul Sadi Yüksel. 10 Cilt. İstanbul: Emir Yayıncılık, 1997.
- Yıldırım, Ahmet. "Hadisleri Anlamada İşâri Yorum". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/13 (2004), 13-36.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*. Beyrut: Dâru'l-Kalem, ts.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki ğavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fî vucûhi't-te'vîl: Keşşâf Tefsiri*. çev. Muhammed Coşkun vd. 6 Cilt. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Zengin, Şerife Gül. *Sürelî Yayınlardaki Menkıbelerle İlgili Çalışmaların Açıklamalı Bibliyografyası (1928-2017)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Sufic Interpretations of Mawlānā on Some Verses And Hadith in the Sagas of the Arifs**Abstract**

The human being, created as an ashraful makhluqat, meaning the noblest of all creations is deemed worthy of the state of the caliphate and assumes responsibilities by the nature of this state. It is only possible for the human being to thoroughly fulfill these responsibilities by believing in religious provisions, learning about them, comprehending the essence of what has been learned, and adapting them into life. Accordingly, their addressees have approached religious writings, which are the sources of religious provisions within this framework. The Quran has also been tried to be understood, interpreted, and adapted into life through implementation since its revelation. A great effort has been made to understand the verses and many works have been created for this purpose. The same effort has been made regarding the understanding of hadiths (records of the traditions or sayings of the Prophet Muhammad). Representing the insight of tasawwuf (Sufism), Sufis have interpreted the verses and hadiths and, in this way, brought distinctive interpretations in the Islamic world of thought through the Sufi perspective. Their works carried out in this aspect have contributed to the improvement of the world of thought. Civilizations convey their religious, social, cultural, artistic, and historical accumulation to the next generations in verbal and written forms. Society has conveyed its national and moral values and social codes to the next generations through sagas and ensured its continuity in this way. In this sense, Sufi manāqib-nāmes reflect the religious way of understanding and living and the social, political, and economic structure of the period and contain miscellaneous historical data regarding these subjects. Taking an important place in society's formation and the creation and preservation of cultural memory, Sufi manāqib-nāmes make contributions to many fields by providing data as long as they are studied through a scientific method. These kinds of works include Sufis' opinions and thoughts about Sufistic notions and subjects and information about their ways of interpretation and explanations regarding the verses and hadiths in terms of Sufism in addition to the epics on Sufis' lives. Therefore, it is possible to find materials regarding the interpretation of verses and hadiths by the Sufis within the scope of the Sufistic content in the Sufi manāqib-nāmes. The Sufistic interpretations of some verses and hadiths used by Sufis in their statements attract attention. Accordingly, in this study, the Sufistic interpretations of some verses and hadiths by Mawlānā (d. 672/1273), one of the Sufis who left a significant mark on the history of Sufism and whose influence goes beyond the ages and still continues today, were discussed in the context of the work by Aḥmad Aflākī (d. 761/1360) titled Manāqibu'l-Ārifin. The work is significant in terms of containing substantial information on social, political, cultural, and Sufistic life and the world of thought of the period. In this study, the relationship between the apparent meanings of verses and hadiths and Mawlānā's Sufistic interpretations of these verses and hadiths was emphasized. The connection between these interpretations and Sufistic concepts was also discussed.

Keywords: Sufism • Sufi • Manāqib-nāme • Sagas of the Arifs • Mawlānā.